

UTÓHANG A FÖLDINDULÁSHOZ¹

HA Ravasz László bírálata a maga jellegzetességében egyedül állana, vagy ha csak az én könyvem talált volna ilyenarcú hozzászólásra, akkor lemondanék, hogy rövid kardomat—nem egészen jól felfogott könyvemet — megtoldjam a kimagyarázkodás e lépésével.

Sajátos élmény teszi számomra lehetetlenné a némánmaradást, összemérve a Földindulás négy országból érkező ismertetéseit, ráeszméltem, hogy Erdély (de még elszármazottainak jórésze is), a Felvidék s a Vajdaság hozzászólói fölérezték a könyv alig hangsúlyozott tolmácsolnivalóira, ösztönösen tapintottak rá még ki sem mondott tanulságaira is. Ugyanekkor a magyar központ némely látnokának szemét mintha könnyű, de ránk és műveinkre, egész megítéltetésünkre nézve végzetes homály fátyolozná be.

Visszaidéződött bennem az Erdélyi Helikon lapjain 1928-ban lefolyt schizma-harc. És felvettem: ha erdélyiek, vajdaságiak, felvidékiek, kik magyar világunkban egymástól a legtávolabbra estünk és csak a központból kisugárzó irányító szellem ismertető jegyem át hasonlítottunk, most azonban, tizenkét év új életiskolája után egybeillő szellemi gyűrűben eszmélünk egymásra, elannyira, hogy leolvassuk gondolatainkat a műveknek néma arcjátékából is, régi központunk viszont kezd meg nem érteni minket, akkor kiknél áll a szemrehányás joga? Bizonyos, hogy mi változtunk többet a történelem vaskényszerű alatti, vagy tán mi vettük elé hajdani, nehezült helyzetekben gyakran bevált énünket, de megérteni eltolódásainkat és vérségül tekinteni bennünket új, külső és lelki kereteinkben is: odaát volna elsőrangú kötelesség.

Nem vállalván a megértetlenül félreálló duzzogók szerepét, legelőször is egy vallomással tartozunk e pörben. Ha Babits Mihály a Tabéry-féle erdélyi memoárnak méltánylása alkalmából (Nyugat, 1931 november) beismeri, hogy „mint valami rest és dilettáns mocsártól“, irtózott valaha a vidéki irodalomba való kikötéstől, itt nálunk mindig élt és kísértett egy csendes alsóáramlás, mely a meginoghatat-

¹ A kitűnő erdélyi magyar író ezt a cikket válasznak szánta Ravasz Lászlónak a Magyar Szemle 1931, XII. 377. lapján megjelent bírálatára. A válasz, úgy látszik, készülés közben kibővült: Ravasz László bírálatán kívül más budapesti bírálataival is foglalkozik regényének és a mai erdélyi magyar és budapesti központi gondolkodás viszonyát illetőleg is elvi jelentőségű kijelentéseket hoz. A Magyar Szemle a leszakított magyarságnak a Csonkaországgal való lelki kapcsolatainak fenntartását mindig a magyar jövő legfontosabb kérdésének tartotta, s e szempontból szívesen hozza ez erdélyi részről jövő nyilatkozatot, melyre még vissza fogunk térni. *A szerk.*

lan unióhűség mellett is: fájlalta a központosítás menetirányát, az egy képre való átformálás erőszakátételeit. A tiltakozás egy halk dokumentumára hivatkozunk, Toldalagi Róza grófnő 1900-ban feljegyzett kiadatlan emlékiratára (koronkai családi könyvtár), mely „Erdélynek, e félretett kis tartománynak, melyből minden erő kimegy“, sorsán keserűséggel töpreng. És valóban, tiszta lélekrablás volt teszem az a tény, amikor a magyar központból elgáncsolódott az 1910 táján megindult törekvés: erdélyi olvasó-tankönyvet az erdélyi iskolások kezébe! Ha az idevaló ember jobban szerette volna szülőföldjét, nem vesztette volna el oly tömegesen a fejét a világfordulat után, nem rohanta volna meg a központot, hármás szerencsétlenséget okozva: önmagának, a megszükül Magyarországnak és cserbenhagyott véreinek.

A magáramaradt és élni akaró erdélyi magyar legelőször is az író-tollhoz menekült. De nem csupán tíz év eltöltével ébredt rá a történeti kérdésre, hogy ki csinálta jobban, mint Ravasz László véli. Non is csak annyit tűzött ki feladatául, hogy „a megtépzott magyar értékeket valamiként konzerválja“. (Asztalos Miklós, Magyar Szemle XII. 3. sz.) Az erdélyi magyarság mai szellemi arcát kutatva tudni kell, mit végzett a kezdetkor harmincas, ma negyvenes és valamivel idősebb nemzedék, mely teljes lelki felkészültségben, kialakult meggyőződésekkel került ugyan át a román uralom alá és mégsem „kényszerből vált aktívvá“, hanem a legsúlyosabb egzisztenciális és lelki-tusák közepett, minden irányítás és támogatás nélkül teremtette meg azt az új ideológiát, az új reális létalapot, melyet a mai húszasok csak bővítének, pótolgatnak illetőleg élettapasztalataink alapján, élesebben, határozottabban formuláznak meg. Az életbátorságot azonban már volt kiktől örökölniök!

Hogy mily világosan kapott észbe ama háborútjárt nemzedék, arra példa a Zord Idő egyik programcikkéből, 1920 elejéről vett idézet:

„Ne kérdezze senki tőlem, hogy milyen állam polgára vagyok! Hogy de iure vagy csak de facto ez az állapot! Én sem ezt nem tudom, sem azt nem tudom! Csak egyet tudok: hogy munka nélkül — kétszer kettő négy — elpusztulunk.“ (Osvát Kálmán.)

És hol volt akkor még „az a fiatal nemzedék, mely már alig kapott valamit őseinek kultúrájából az iskolában“ — s amelynek Babits részben javára írja a politikától független szellemi munkakör meglelését, amikor ugyanazon folyóirat már megállapította, hogy „csak amit a kártyalapra tettünk, azt veszthetjük el: politikai felsőbbségünket és ennek korrelátumait. De nem tettük kockára s így nem is veszthetjük el polgári és emberi jogainkat, kultúránk lehetőségeit“.

Ami pedig a „forrongó provinciális dilettantizmust“ illeti, eszmevilág és gyakorlati tények egyként szolgálnak ellenkező tanúbizonyosságokkal azidőkből, melyeket az erdélyiek a „hőskornak“ szoktak emlegetni. Világítatlan, fűtetlen harmadosztályon, mindennemű tengelyes járóművön, télvíz és nyári aszály idején, egészséget és biztonságot kockáztatva vándoroltak ekkor Erdély pennaforogatói az élőszo vigaszával. Reményik, Tompa, Tabéry, Nyirő, Áprily neve — hogy csak kiragadjunk párat — nem idéznek semmi dilettáns mellézköngét, pedig ők a rend legelejen állottak azidőben.

Erdély nem indult alantas jegyekben és nem mocsárból tört elő“, azért, mert irodalma most kezd belépni odakint a lelkiismeretekbe. Arra is rájőzanodott igen korán, hogy nincs, nem lehet égetőbb mondanivalója, mint a sajátmaga sorsa. Akik csak nagyidők közönye múltán kezdtek felfigyelni a határontúlról átszűrődő zajra, elhinnék, hogy a Vallani és Vállaln i-mozgalom az így keresztelt cikk (Erdélyi Helikon, 1929 október) nyomában támad. Sőt Schöpflin (Nyugat, 1931 augusztus), Kerecsényi (Protestáns Szemle, 1931 március) feltételezik, hogy a román uralom idejét tárgyaló regények egyenesen a cikk nyomán — post, ergo propter —, annak megbiztatására, illetőleg igazolására íródtak! Deduktíve magyaráznak egy irodalmi jelenséget, mely igazából induktív módon értelmezendő. A Vallani és Vállalni inkább lökést kívánt adni az önbizalom hiánya miatt lappangó írói feszültségeknek. A gyávaságot azonban nem olvasta íróársak fejére, ez a vád csak a vita későbbi hevében került bele a harc jelszavai közé. Magát a Földindulást pedig csak beharangozta a cikk, hiszen annak első fogalmazása 1924-ben keletkezett. Vagy nem telhetik el idő a megírás és a megjelenés között? És készülhet-e komoly mű más indíték híján, éppen csak a „majd megmutatom“ dacából?

Ugyanazok, akik nem ismerik—nem is ismerhetik egyes könyveink nehéz genézisét, nem is tájékozódhatnak közöttük. Babits kérdése bizonyára jóhiszemű: „Miben találjuk az új erdélyi irodalom külön értékét, igazi ajándékát, mit hozott voltaképp... Hol a gyökeres erdélyiség, a külön irodalmi tradíció?“ És ad magának tamáskodó választ. Magunk is „hideg“-et kiáltunk, ha hivatkozik a szerinte „nyugatos“ Fekete kolostorra (bár ennek szellemében sok a transylvan türelmesség) és ha a „Gulácsyakat, Nyírőket“ és Tamásit idézi. Sajátos félrefogással a kint való fórum sohasem azokat a könyveinket tekintette lelkiségünk képviselőinek, amelyekben az erdélyi magyar mint tükörben ismer magára. Mintha nem tudnának összebarátkozni azokkal a művekkel, amelyek elűnek a szokott képzetektől, amelyek által új gondolkozáshoz kell szokni és át kell építeni bizonyos, rólunk formált és immár beidegzett eszmerendszert.

Hiányos listát állít Össze Schöpflin is, amikor az úgynevezett „erdélyi regény“-ről akar beszámolni. Kifelejt mindent, ami a Zátony előtt napvüágot látott.

Nem nyegleség, csak a legelső időktől a legutolsóig feszülten figyelőnek jó lelkiismerete készlet, hogy felsoroljam bár nagyjából a műveket, melyek az erdélyi lelki állomások jelzőkövei és bizonyos, más-más karakterű időszakok tájékoztató kalauzai.

Az 1919—1920-as Erdélyt Reményik fogalmazta meg, őt suttogták a fájdalomtól elkékült szájak. Áprűy inkább csak couleur locale-ját adta az itt való tájnak, de Tompa már egész zordonságos, magában lobogó fájdalmait is. Melléjük, háttérbe odakéredzik Kádár Imre Bujdosó éneke, Magyarország megfutottainak zsolozsmái az erdélyi vendégbarátság melegében. Az új hitekbe kapaszkodó magyarság nagy riadóját Sipos Domokos fújta meg a „Hazafelében, az „itt élned haldnod kell“-t átváltva Erdély külön hazaszeretetére. Az életformát kereső első mozdulatot Ligeti Ernő örökíti meg, föl a bakra

lendítvén hősét, az elnyomorodott „sarki mártírt“, ahogy az utcán ácsorgó, esküt nem tett tisztviselőt az akasztófahumor elkeresztelte. Viszont Gulácsy Hamuesője — bár Erdélyért íródott — tónusában nem vérbeli erdélyi könyv, ahogy megint Hunyady Sándor bácskai drámáját erdélyi érzületmód diktálta.

Tagadhatatlan, hogy az első epikai tett Tabéry Szarvasbikája. E mű történelmi voltában is aktuális felhördülés az erdélyi talaj sárbaragasztó, géniuszorosvasztó szivajkóssága felett. Kós Varjúnemzetsége balzsamként enyhített, mert fordította az előbbinek: a géniében tömített népszellem megszökik, a nép maga, éppen mert beletapad, belegyökerezik földjébe, halhatatlan.

A kicsinyesen kapzsi, rövidlító erdélyi pénzvilágnak Moher Metániája vág oda megszolgált fintort, viszont tragikus sorsváltások a Zátony, a Vakvágányon, a Földindulás. Tamási és Nyirő a székely mesélőkedvnek, a tarka szóornamentikának kivirágzásai, gondolatviláguk a transylvanizmushoz viszonyítva is regionalista, így az erdélyiségnek nem is kívánhat egyetemes képviselője lenni.

Nem hinnők, hogy ezeket a műveket bárhol másutt ki lehetett volna hozni a lélekből, mint Erdélyben, saját éghajlatuk alatt, saját órájukban! Viszont minduntalan az elkülönülést emlegetni könyveink nyomában: ok nélkül való. A transylvan szellem: nem szektás hajlamú, hanem inkább példázni kíván. Fogalomköre éppen nem „kerít határba“, sőt hathatóságának tágítható voltát mutatja a tény, hogy ma Bukarest-től Nagyváradig minden romániai magyar író „erdélyinek“ számít.

Az új erdélyi viszonyokból kisarjazó regények mégsem olyan értelemben íródtak, mint Schöpflin véli, aki szerint alkotóik „egy nagy képben akarják összefoglalni mindazt, ami a szétszakadáskor és azóta az erdélyi magyarsággal történt, népük mai állapotát és eljövendő kilátásait. Ezt nevezik ők erdélyi regénynek és ennek megírását szinte kötelességnek érzik“.

Igaz, Erdély tart reá, hogy irodalomban népérdekű problémái vannak. De maguk a művek mégis csak ösztönből, élmények sugallta goethei „alkalmakból“ fakadnak és egyoldalú megítélés: „politikai és socialis“ regényekként emlegetni őket. Nincs is olyan erdélyi író, aki egyetlen műbe akarta volna belesűríteni a kisebbségi sors egész problémátömegét. Éppen ezért szűk látószöveget emlegetni, ha a mű csak annyit markol fel, amennyit fogni is tud, igazságtalanság. Erdély úgy földrajzilag, mint történelmi fordulói által: elkülönülő részekből, rétegekből áll, az új időváltozást is sokképpen hordozza. Csak bizonyos gondolkozásbeli vis inertiae következtében várhatja a nem járatos, hogy e sokszínű ország njinden problémája egy kalap alá legyen keríthető, mint Bródy Sándor Hófehérkéjében az erdélyi fenyővidék a szőlődombokkal és az örök hó régióival.

A Földindulás például sem programért nem íródott, sem nem akarta a Schöpflin-féle „erdélyi regényt“ adni. Hanem darab, a maga elhatároltságában is tipikus magyar életviaskodás a megkapaszkodásért, magától adódó tanulságaival. És hiszem, hogy a többi testvértárgyú mű is mind azzal a lelkiismerettel íródott, hogy legfeljebb pars pro toto értelemben példázza az erdélyi sorsot.

Jellemző e műveknek annyira különböző magyarországi fogadtatása. Kritikusok, olvasók egy része is ugyanazt a naívságot árulta el velük szemben, mint a gyermek, aki a karácsonyfáról a gyertyalángot akarja leszakítani legmohóbban. Szabó Dezsőre mehet vissza e központi ízlés, mely Erdély felől megkívánja a nagyszólamú jeremiádkat. Könnyeket is szokás említeni, ha a mi témáink kerülnek megbeszélésre — viszont el is várják, hogy ríkassunk. Ha kidereng oeuvre-ünkből, hogy megfogyva bár, de törve nem... akkor aggály támad, hogy az amúgy is kényelmes magyarországit és a közönyös külföldet elringatjuk kisebbségi sorsunk irányában. Az író pedig kérdezi: hát olyan hitvány matériának tartják odakint az ittélőket, hogyne tudnák valami módon megállani a sarat? Es példázhatunk-e szebb dokumentumot népünkről, mint ha hirdetjük életrealitását?

De nem kell e dokumentum, e hangnem. Beszédes jelképét adta ennek a magyar centrum, amikor lihegve tapsolta végig a „Tüzek az éjszakában“ című, fantasztikusan torz „erdélyi tragédiát“ és ugyanakkor feléje sem nézett a Janovics Jenő által Pesten tartott erdélyi színelőadásoknak. A kultúrharcos Janovics mint a „Tüzek“ hőse: izgattott; mint élő valóság: mehetett haza — tovább hősködni. Zamolxe, az oltárra helyezett thrák istenség jár így a román Blaga Lucian drámájában: hívei közé megtér, mint földi ember és — elkergetik. Az ember nem kell, csak a bálvány.

Ha nincs könyveink minden fejezetében puskatucsattogás, bombarobbanás, kútbaugrás és főképp sok-sok szónoki elem, akkor megcsaltuk a felajzott képzelmet. Hogy az epikai nyugalom is valami, — a Wassermann-kívánta „látszólagos“ hidegség, megtartóztatott temperamentum, a ki nem beszélt dolgok pusztá sejtetése — hogy Erdély élete sem áll folytonos drámai összecsapásokból, hanem a munka, imádság, csüggedés meg reménység amaz örök folyamatából, mely mindenütt alapja a mindennapnak — arról elég, ha mi tudunk.

De ha már kell a csoda, Erdélynek vannak csodái: emberekben. Furcsa makacsai a meggyőződéseknél, olyan lelki állhatatosságúak, mint a Bolyaiak vagy Körösi Csorna, akik csak túlnóttek ama kicsinyben hozzájuk hasonlító ezreken, akiket mi annyira természeteseknek tartunk, mint sajátmagunkat. Ezért volt számomra az új világhelyzetben is legdöbbenetesebb probléma nem az események, hanem az emberek nagy színváltozása: hogy a lecsapó végzet minő bomlási folyamatot indíthatott meg a látszólag egyöntetű társadalmi rétegekben, lelkekben, akiknek — Ravasz László szerint — döntő vallomást kellett tenni azidőkben, zászlót, sorsot, tragikumot vallani.

Nem mutatkozott pedig semmi szükség arra az „elgondolásra“, melyet Schöpflin tulajdonít nekem, hogy szerintem „háromféle magatartás volt lehetséges az új impérium hatalmaival szemben“. Aki, mint magam is, benneállott az idők legsodróbb vizében, az tudja, hogy megalkudni, szembeszállani vagy megkeresni a tisztesség és megmaradás egyszáldeszák pallóját: mindez adottság volt, és a háromfajta módus tipikus képviselői oly sűrű példákban éltek, mint fű a mezőn. Ravasz kihagyatná a vak ellenállókat az irodalmi ábrázolásokból — mi történnék azonban akkor az általa külföld elé szánt Zátony

hősével? És lehet-e történeti regényben a valóság egyik jellemző színváltózatát, szerves alkotóelemét kirekeszteni a megjelenítésből? Aki pedig azt képzeli, hogy e három lélekirányt nem lehetett így megtalálni ugyanegy família keretén belül, annak el kell árulnom, hogy több család azonosította magát a Földindulás hőseivel — és ami tragikus: az á boldogtalan „harmincas“ ifjú, akinek sorsa Gyula alakját sugalmazta, a könyv megjelenté után, anélkül hogy ismerte volna életének fiktív végakkordját, halálos áldozatául esett reménytelen honvágynak.

Sem ki nem hagyhattam, de ítéletet sem tartottam regényem két „csöknyöse“, Gyula és Etelka felett. Az első, aki tiltakozott e beállítás dien, Reményik volt, a legfinomabb erkölcsi rezonanciájú erdélyi lelkiismeret. Láttam és szántam őket, kik amaz időknek velejárói voltak, bár ma a távolállók számára valószínűtlenül hatnak a realitásoktól való eloldozottságukban. S mégis nemcsak éltek, de mindnyájunk helyett éltek és mindnyájunkban ott éltek egyidőben: képviselték első, elfulladt fájdalomainkat és mivoltuk ma sem szégyelni való, mert a fiatalság lázongásán túl nem faji gyűlöletet tükröz, hanem eszmékhez való ragaszkodást és az öröknek, jobbnak hitt világrend összeroppanása felett való eliszonyodást, a szenvedett igazságtalanságok felett való felháborodást. Ez a rémület és dacos ellenszegülés mint lelki alkatrész vagy kisorvadt valakiből és akkor meg tudta keresni az új életformát, vagy végzetté hatalmasodott. A szenvedők halálraváltát kövel, váddal meg nem dobálhatjuk, mert az ilyen nagy lélekkatasztrófákat nem hogy az emberi katharsis, de az Ég is részvétellel kíséri. Hiszen a tragikum — és a könyv tónusa tragikus — sem ki nem kerülhető, sem nem kárhoztatható.

Ahogy Etelkában a szélső nacionalistát, Ilában a lecsúszó típust, a „könnyelmű nőnek nincs nemzete“-féle alakot látta a kritika. Pedig benne szemrehányó felkiáltójel is lappang. „Rettentő sors készült itt az erdélyi leányoknak.“ Asztalos Miklós említi, hogy Erdélyben tizenöt évfolyam férfigenerációja hiányzik. A férfiak e tovaspusztultával a párhuzamos női nemzedék valódi gyászpecsétet kapott sorsára. Minél igényesebb, minél több joggal igényes — szépség, műveltség által — e női rend, kilátásai annál reménytelenebbek. E figurámnál még az az eljárásom is félreértődött, ahogyan Ilának új lelki orientálódását szemléltettem. Az adott célt, hogy az igényesség ezidőkben mily faji eltántorodásig vezethetett, művészi, de egyéb megkötöttségéből is, külső eszközökkel ábrázoltam. (Ahogy a külsőségek szoktak sínéi lenni a meg nem engedett életformákba való átsiklásnak.) A képzőművészet gyakran pótolta a szóbeli megnyilatkozást, az ábra némán is harsány szatíra Velasquez portréin s egyes, a reformáció küszöbén támadt szobrászmunkákon ... Ily jelbeszéddel tartottam számon Ila lelki állomásait. Lassú eltolódását a puritán múltaktól...

Ha pedig keresi valaki a regény hármasságát és ki akarja jelölni Etelka és Ha mellé a harmadik ellenképet, ne tévessze el, hogy nem három testvér, hanem három emberpár hordozza a mondanivalókat. A megtartó életelv valódi képviselője a tanító, aki a mű elején még a „bús magyarokkal“ fogózik, de lassan kiszabadul a tragikum emésztő

légköréből, típusa lesz a szerző emberfajtnak, akinek kezében az ócska szeg is fillérré válik — s egyben mindenese faluja lelkének is. Az a magyar kis-exisztencia, mely kétkézre vív és tartja az egyensúlyt mindmáig, amikor a nagyok elhullottak és szétkergetődtek.

Ezt az alakot valóban alig értették meg odakint. Kerecsényi nem látja „pontos földrajzi helyét az eszmék térképén“. Császár Elemér (Budapesti Szemle) kevesli, amit elér és bizonytalan eredménynek tartja ahhoz, hogy a megmaradás biztosítéka legyen. (Be kevesen érték el pedig többet nála!) Benedek Marcell (Nyugat) nem találja a figurát eléggé jellegzetesnek ahhoz, hogy a további magyar sorsot vállalra vegye. Ravasz megérzi az ígéretet, melynek Dáné letéteményese, de túlságosan optimistának tekinti az elpusztíthatatlan törpeakác ez emberi példányának gyökérverését. Legsajátosabb mégis Schöpflin nézete, aki a sorsvallató erdélyi regényekből azt a következtetést vonja le, hogy a szerzők szerint „a jövő egyetlen záloga a föld és aki műveli, a paraszt“. Lehet, Tamásinál, Nyírónél, de Kacsó mintha inkább távoli vihart jósolna „történelmi erőiben“, melyek egybekovácsolják a libánfalvi románt és a nyáradmenti székelty. A Zátónynak nincs kilátója, a Földindulásé egészen egyéb!

A kisebbségi magyarság megmaradásának nemcsak a földművelőosztály a biztosítéka, hanem valamennyi társadalmi rendnek szerves egybekapcsolódása. Ezt minden regénytárgytól függetlenül kell megállapítanunk. A regény tanulsága pedig — ha már mindenáron azt kutatta a bíráló, keretnek tekintvén hozzá a művet, az esztétikai alkotást — bármilyen idegenül hangozzék is odakünt, az a tény, hogy nem a nagyok, hanem túlnyomóan a „szürkek“ közül kérőittek ki azok, akik itt felismerték az elvezető ösvényeket. Kerecsényi fejet csóvál, hogy hiszen ez a tanító a legkevesébbé aktív politikában és gazdaságilag — utóbbiban persze téved, mert az egyetlen, aki nem veszít, de folyton gyarapít és gyarapszik. Politikai aktivitás pedig 1919-ben és közvetlenül utána?!...

Akik a kevésnek jó sáfarai tudtak lenni, azoké lett a megmaradás. Az egykori ezerholdas ma háromszázra, sőt olykor ötvenre szorult, a tanfelügyelő tán ismét tanít vagy imokoskodik; a mester maga foltoz, a dáma kifőz s a táblabírókisasszony kalapszalónt nyitott. Leszűkültünk — csak azt ne gondolja senki, hogy nem tudjuk sorsunkat. De tudjuk hozzá a régi bölcsességet is: csak az a nyomorult, aki nem látja be helyzetét. Vagy tán a huszár nem vette észre, amikor leszállott a lóról és gyalogmódra hadakozott? Az erdélyi magyar a gögnek még sokkal magasabb lováról tudott leszállani: beállt az élet gyalogszeresének, „dolgos“ lett ott, ahol gazda volt, hogy itt éljen, haljon.

Hogy ez a típus odakünt nem mutatós, nem jellegzetes? Egy-magában talán itt sem az, de sokezerben: egy népiség létalapja. Romantikátlan, póztalan, névtelen mivoltában: ő a mai kisebbségi sorsnak vérbeli hőse és legbiztosabb ígérete.

„Hűnek, kitartónak, szorgalmasnak, igénytelennek lenni, a lehető igazságok harcosának.“

Hallottunk véleményt, hogy a könyvet higgadt hangneme, lármátlan evangéliuma gátolni fogja a népszerűsítésben. Nem így történt. A közönség magáévá tette a Földindulást. A névtelenek, a jel nélküli életküzdelmek katonái megéreztek, hogy itt az δ díszítetlen homlokukra fonódik a koszorú. És ha Ravasz László úgy gondolja, hogy „az alap gondolat parancsoló erővel nem fog úrrá lenni korok és lelkek felett“, az író üzeni: ha így volna, jaj nekünk! Ám vesse össze a püspökíró a Földindulás ideológiáját a Magunk Revíziójának eszmerendszerével, vagy az erdélyi magyarság legnépesebb felekezetének pár héttel ezelőtt fogalmazott fogadalomtételével, amely szerint az „az ősi puritánság, külső egyszerűség és igénytelenség, önzetlenség, fegyelem és munkás szeretet visszaállítására fog törekedni; és hogy maguk között a társadalmi és osztálykülönbségeket, ellentéteket, választó falakat a keresztyén szeretet bátorságával leoldja“.

Ezt a konfessziót a Földindulás éppúgy magában rejti, — igaz, nem harsonázza, mert ez nem is feladata az esztétikai alkotásnak — ahogy mindenki le is tette már régóta az ő lelkében, aki csak képes felfogni az idők komolyságát. Lehet, hogy az ily zsinórmérték nőies fajtájú hősiségre késztet, de mi inkább vállaljuk, mint a tán férfiasabb, de tehetetlen fogcsikorgatást és eburafakózást. Mert ha a túrokhöz szabott életformulával át nem segítjük a ma megterheltjeit a lábba dozás állapotába, jöhetnek a keményebb munkajelszavak: nem lesz, aki meghallja.

BERDE MÁRIA